

Pražské povstání po 75 letech

Rozhovor s historikem Stanislavem Kokoškou

JAN VAJSKEBR

Letos si budeme připomínat 75. výročí konce druhé světové války. V Evropě se závěrečné boje odehrály na československém území, kudy ustupovalo poslední větší bojeschopné uskupení německé armády – skupina armád Střed. Šestiletou okupaci nacistickým Německem symbolicky ukončilo Květnové povstání, které mělo největší rozsah v české metropoli. Pražské povstání vzbuzovalo už krátce po svém úspěšném završení řadu kontroverzí, jež záhy dostaly vyhraněný ideologický charakter. Seriózní bádání o něm bylo ze strany komunistického režimu různým způsobem omezováno, přesto se našlo několik historiků, kteří i v obtížných podmínkách dokázali provádět na toto téma kvalitní výzkum. Mezi nejvýznamnější z nich patří Stanislav Kokoška, jenž je autorem úspěšné monografie o historii povstání v květnu 1945.

Jak ses k tématu Pražského povstání vlastně dostal?

S historií Pražského povstání jsem se poprvé setkal v roce 1968, kdy jsem se stal členem 35. skautského střediska Jaroslava Rady, což byl šestnáctiletý skaut, který zahynul v Pražském povstání. Vedoucí našeho oddílu Karel Skála - Atri, sám aktivní účastník povstání, se snažil jeho památku udržet. Už v devíti letech jsem tak absolvoval první městskou hru, která se odehrávala na místech povstání v Libni. Běžný orientační závod, který ale končil setkáním s maminkou Jaroslava Rady - Kanára. Potom jsem zažil ještě jednu podobnou hru ve Strašnicích, kde jsem tehdy bydlel a náš oddíl tam měl klubovnu. Na gymnáziu jsem se stal členem historického kroužku a hledal jsem nějaké zajímavé téma. Tak jsem si vzpomněl na Pražské povstání. Tehdy z toho vznikly dvě studentské práce. První se týkala povstalecké tankové jednotky, což bylo vlastně úplně neznámé téma, a ta druhá popisovala události v bývalé Praze XIII, tedy ve čtvrti, kde

Karel Skála - Atri se svými skauty. Budoucí historik Pražského povstání ve spodní řadě mezi včelaty (čtvrtý zleva).
Foto: archiv Stanislava Kokošky

jsem bydlel. Začal jsem kvůli tomu chodit do archivů, mluvit s pamětníky a hlavně pročítat dokumentaci, kterou shromažďoval tehdejší Československý svaz protifašistických bo-

jovníků (ČSPB), předchůdce dnešního Svazu bojovníků za svobodu. To už byl vlastně cílený výzkum a pro mě také větší zážitek, než kdybych psal jenom kompilaci z odborné literatury.

Měl jsi zpočátku nějakého mentora?

Hlavní počáteční oporu jsem měl ve svém tátovi (Jaroslav Kokoška /1929–1991/, pseudonym Malíř, historik a publicista, pozn. autora), což bylo ale také hodně nepříjemné. Táta byl totiž pedant na češtinu, takže mě nutil psát tak, aby se to takzvaně dalo číst. Používal přitom červenou a zelenou propisku, kterými rozlišoval gramatické a stylistické chyby. Moje první rukopisy vypadaly po jeho zásazích naprosto strašidelně. Skoro mě až odradil, ale na druhou stranu nebýt táty, asi by mě nikdy nenapadlo jít studovat historii. Bylo to pak trochu zvláštní. Sice jsem hodně rád chodil na přednášky a do seminářů jeho přátel Roberta Kvačka, Jana Kuklíka a Otto Urbana, ale přímo za svoje mentory bych je neoznačil. Historické řemeslo jsem se dva roky učil v prosemináři Miroslava Hrocha, k mikrohistorii mě vedl Josef Petráň a metodologicky mě hodně ovlivnil Rostislav Nový, byť se tak stalo až po skončení vysoké školy. Rostu Nového bych tedy zpětně asi nejspíš označil za svého mentora, což se pak promítlo i v tom, že byl mým svědkem na svatbě na nuselské radnici. Nebyl to tehdy až tak velký paradox: sice jsem jednoznačně tíhl k moderním dějinám, ale metodu jsem se učil hlavně u těch, kteří se věnovali starší historii. Fakticky se v tom tak odráželo především tehdejší ideologické rámování historické vědy.

Na koho jsi navazoval a kdo tě při výzkumu inspiroval?

V případě Pražského povstání se dalo navazovat zejména na Karla Bartoška. Ve srovnání s tím, co tehdy produkovalo oficiální dějepisectví, jeho monografie *Pražské povstání 1945*, myslím tím její druhé vydání z roku 1965, zůstávala stále svěží. Na jednu stranu sice pořád šlo o politickou rehabilitaci Josefa Smrkovského, ale na druhou stranu v ní byla in extenso otištěna řada klíčových pramenů. Dalo se navazovat i na studie Stani-

slava Zámečnicka. Šlo tedy o autory, kteří si ze své perspektivy kladli skutečné historické otázky. Spíš mě ale zajímalo, jak dalece byl výzkum ze 60. let vůbec schopen obsáhnout bohaté archivní fondy. Typicky se to týkalo sbírek tzv. historicko-dokumentálních komisí ČSPB, které zahrnovaly celou řadu původních zpráv, dobových tisků a osobních svědectví. Vnímám jsem to tehdy jako zjevnou ambivalenci normalizačního režimu: na jednu stranu se chtěl dovolávat tradic, na druhou stranu se bál zaplnit výklad dějin konkrétními jmény. Dnes spíš někdy ironicky konstatuji, že česká společnost má úžasnou schopnost prokádrovat si svoje dějiny až k úplné bezvýznamnosti.

Jaké byly obecně podmínky výzkumu v tehdejší době?

Pro mě se všechno točilo hlavně kolem dostupnosti pramenů. Musím říct, že nejspíš jsem se probíjel do tehdejšího Archivu Ústavu marxismoleninismu. Některé věci se daly získat pouze přes konexe, takže zrovna v této instituci jsem nakonec studoval tak, že „insider“ si dokumenty půjčil na sebe a já jsem je pak po pracovní době, s uklízečkou v zádech, studoval v jeho kanceláři. Stejným způsobem jsem se dostal i k úředním spisům komise pro udělování osvědčení o odbojové činnosti podle zákona č. 255/1946 Sb. Pamatuji si dodneška, jak jsem coby student kráčel setmělým dvorem karlínských kasáren do ponuré kanceláře, ve které za hromadami spisů seděli Zbyněk Kožnar a Alena Hájková. K historickým materiálům se tedy dalo proniknout, pokud nebyly uloženy v Archivu ministerstva vnitra.

Zkrátka na jedné straně ležely režimní bariéry, na druhé straně byla snaha pomáhat. A ochotných lidí bylo tehdy víc, takže se teď omlouvám, že jsem zmínil pouze dvě konkrétní jména. Musím ale ještě doplnit šlenost, kterou jsem zažil spolu s Alenou Míškovou. Bylo to už ve Státním ústředním archivu, kde jsme oba pracovali. Z fondů svého oddělení, které sídlilo

v břevnovském klášteře, mi poslala na moje přání do Karmelitské (tehdejší budova 2. oddělení Státního ústředního archivu, pozn. redakce) několik kartonů k poválečnému prošetřování činnosti odbojových skupin za protektorátu. Někdo to ale „prásknul“, takže mi pak do kanceláře vtrhla archivní „bezpečnostní úderka“: co jsem si to vůbec dovolil, vyžádat si jen tak, mírný týrnyx, podobné materiály, když mám v pracovní náplni tak akorát zpracovávání starých montánních fondů?!

Vyhledával jsi také pamětníky? Jakým způsobem?

Samozřejmě, že i tuto rovinu jsem zkoušel, protože již tehdy se kladl velký důraz na tzv. narátory. Ale v případě mého výzkumu na to už bylo trochu pozdě, ideální dobu pro zachycování vzpomínek na Pražské povstání představovala 60. léta. Učil jsem se proto spíš používat starší ústní svědectví, ať už je pořizoval historik, anebo šlo o novinářské rozhovory. Tento pramen je sice nezastupitelný, ale z těch několika desítek rozhovorů, které jsem sám vedl, mi jich v paměti uvízlo jenom několik. Naprosto výjimečnou zkušenost představovaly besedy s generálem Jaroslav Kašparem – Pátým. On totiž vítal moje četné otázky nikoli proto, aby mi mohl vyprávět svůj příběh, ale chtěl se touhle cestou sám rozpomenout na některé události. Bylo to hodně výjimečné i ve srovnání s americkými krajinami, kteří na rozdíl od tuzemských pamětníků byli po roce 1989 schopní a ochotní mluvit velmi otevřeně o tom, co zažili v průběhu války.

Zmínil jsi tehdejší ochotu lidí. Bylo ještě něco, co ti při výzkumu před rokem 1989 pomáhalo?

Teď se nesměj, ale určitě i rok základní vojenské služby. Když už jsem tam musel být, tak jsem louskal všechny možné taktické předpisy včetně těch, které se týkaly tzv. cizích armád. Díky jedné americké příručce jsem

třeba záhy pochopil, že dobývání města je především o dělostřelectvu a pěchotě, nikoliv o tancích s jejich mrtvými úhly. Zajímal mě i způsob vyhodnocování zpravodajských informací, což je v reálných bojových podmínkách spíš alchymie nebo, řečeno eufemisticky, opravdové umění. Nakonec to dopadlo tak, že jsem se coby mapař zúčastnil několikadenního štábního cvičení, v jehož průběhu karlovarská divize slavně „překročila Rýn“. Simulace štábních podmínek byla vskutku naturalistická. Zkrátka reálný vojenský chaos, ale museli jsme vyhrát, takže poslední došlé zprávy byly o tom, že francouzská armáda byla zaskočena naším rychlým postupem a morálně se rozkládá. Zmiňuji to hlavně proto, že při vlastním výzkumu Pražského povstání jsem hodně času věnoval zpětnému vyhodnocování původních zpráv o vojenské situaci a jejich zanesení do dobových map. Samozřejmě s vědomím toho, že příchozí zprávy jsou často protichůdné a ve skutečné vojenské situaci na jejich ověřování buď chybějí průzkumné prostředky, anebo nezbyvá čas.

Po roce 1989 se zásadně změnily podmínky výzkumu. Jak to ovlivnilo tvoje další bádání?

Otevřelo se hlavně téma Ruské osvobozené armády (ROA), které se předtím dalo studovat pouze částečně z domácích archivů. V tomto ohledu provedl neocenitelnou práci Stanislav Auský, který se této problematice věnoval už někdy v 70. letech v exilu. Druhým důležitým autorem byl Joachim Hoffmann, jenž důsledně prostudoval německé archivy. Z mladších historiků je na prvním místě samozřejmě nutné uvést Pavla Žáčka, který podobnou práci odvedl v domácích archivech a k tématu Ruské osvobozené armády shromáždil řadu důležitých poznatků. Spíše skepticky hodnotím výsledky ruského dějepisce, ať už jde o monografie Kirilla Alexandrova, anebo oficiální práce, které nedávno vyvrcholily vydáním třísvazkové edi-

Na počátku 60. let minulého století spolu s vojenským historikem Jiřím Rajlichem (vpravo) při zájezdu do Normandie
Foto: archiv Stanislava Kokošky

ce dokumentů o generálu Vlasovovi a jeho hnutí (*General Vlasov. Istorija predatelstva*. Rosspen, Moskva 2015). Už jenom z hlediska množství faktografických omylů je totiž zřejmé, že v archivech Ruské federace se nenachází žádný zázračný klíč k tomuto tématu. Řečeno jinak: Praha nejspíš pro velení ROA nepředstavovala až tak zásadní mezník, jak by se dnes mohlo zpětně jevit z některých historických zpracování.

Co říkáš současné medializaci problému vlasovců?

Spíš to беру tak, že historie se v dnešní době stává obecně útržkovitou a redukuje se kvůli politice do jednoduchých, snadno zapamatovatelných sloganů. Viz třeba výrok: „Praha se osvobodila sama.“ Pokud by to bylo tak jednoduché, tak se samozřejmě mohla osvobodit už v dubnu nebo třeba i v březnu 1945. Ve skutečnosti šlo o komplexní děj, v němž důležitou roli hrálo nejenom povstání, ale i americká vojenská diplomacie, která nastavila oficiální konec 2. světové války na evropském válčišti, a pražská útočná operace Rudé

armády, jež vedla k vojenské porážce Schörnerovy skupiny armád Střed. Nic z toho nelze vynechat. Z hlediska vojenských dějin zkrátka konec války vypadá hodně jinak, než když si ho ryze politicky zůžeme jenom na osvození Prahy. Pro rychlý konec války bylo třeba hlavně zahnat do úzkých jádro Schörnerových sil, které stálo na východ od linie řek Vltava–Labe. A s vlasovci to vnímám podobně: jako ideologický spor o to, kterým Rusům a v jakých uniformách máme být takzvaně vděční za záchranu Prahy.

Dnešní srovnávání české metropole s osudem Varšavy, které v tomto případě často zaznívá, není přitom ani původní. Použil ho již v roce 1944 okupační režim, když se snažil apelovat na tzv. realismus české společnosti. Heslo „V Praze se nebude opakovat Varšava“ bylo i mottem letáku, kterým se ilegální KSČ počátkem května 1945 snažila předejít živelnému vypuknutí povstání. Přesto k tomu došlo a povstání v týlu skupiny armád Střed zásadním způsobem ovlivnilo postoj Dönitzovy vlády při jednáních o německé kapitulaci. To mi připadá pro vývoj dalších událostí mnohem význam-

nější než dnešní přeceňování úlohy vlasovců. Zvláště když se zdůrazňuje, že to nebyla jenom jedna divize, ale rovnou dvacet tisíc mužů s kompletní výzbrojí. Nechci brát některým kolegům iluze, ale pokud by se taková síla plnohodnotně zapojila do bojů o Prahu, události by měly hodně jiný průběh. Stačí se podívat do mapy, aby bylo jasné, že v případě ROA se sice jednalo o významnou pomoc, která ale byla omezena jak místně, tak časovým úsekem nasazení. Zkrátka se tu dočasně propojily dva praktické zájmy. Asi nejvíc mě ale fascinují výklady, které naznačují, že vlasovci byli přítomni ochotni skončit třeba i v sovětském zajetí. Česká národní rada ovšem jejich vojenskou pomoc odmítla, takže jim nakonec nezbylo nic jiného než se z Prahy stáhnout. V tomhle jednoduchém memu je popřeno snad úplně všechno, co známe z pramenů různé provenience o historii Vlasovovy armády včetně jejího zapojení do Pražského povstání.

Dalším značně medializovaným tématem byly poválečné excesy na Němcích a kolaborantech.

Toto téma bylo původně otevřeno na stránkách Tigridova *Svědectví*, takže sice bouřlivě, ale už s vyprofilovanými postoji se pak rychle vynořilo po pádu komunistického režimu. Vybaují si především hodně živé debaty v Muzeu Jana Amose Komenského, které tehdy organizoval Tomáš Pašák. V těchto diskusích se totiž dál pokračovalo i před muzeem a potom ještě v přílehlém pohostinství. Asi netřeba dodávat, že se tehdy polemizovalo hodně liberálně napříč generacemi. Moje téma to přímo nebylo, ale tím spíš si uvědomuji, jak ve vnímání této problematiky došlo k obratu. Zkrátka, Tomáš Staněk, Adrian von Arburg a pár mladších historiků, kteří se kolem nich sešupili, si položili ve správném sledu dvě základní historické otázky: co se vlastně stalo a proč se to stalo. Jinými slovy řečeno: základní historický výzkum jasně ukázal svoji převahu nad pouhou konceptualizací dějin. To

mi připadá důležité zdůraznit právě v dnešní době, kterou vnímám tak trochu jako dějá vu. Samozřejmě, dějiny jsou jedinečné a nikdy se přímo neopakují, ale tím spíš je pro mě jako historika ta dnešní „bída historicismu“ zarážející.

Co bylo při zpracování tématu Pražského povstání vůbec nejsložitější? Co považuješ za svůj největší objev, respektive přínos?

Asi nejsložitější bylo vymyslet klíč k tomuto tématu, protože Pražské povstání, jak jej přede mnou popsal i Karel Bartošek, bylo především tříštití politických a lokálních vojenských událostí. Nikoli náhodou proto první polovinu mé knížky tvoří popis toho, co předcházelo vlastnímu vypuknutí povstání. Zkrátka je to popis šachovnice, na které pak bylo sehráno samotné utkání. To je vlastně předpoklad, pokud se chceš věnovat tématu, které se v dnešní době poněkud s despektem označuje jako událostní dějiny. Vývoj událostí byl samozřejmě dál chaotický, ale už víceméně znáš jednotlivé aktéry, jejich taktiky a limity uvažování. Důležité je respektovat i to, že nové situace a konfrontace přinášejí vějíř možností, čímž míním ty klíčové okamžiky, které si lidé sami uvědomovali. Nikoli tedy nějakou reflexi, kterou pak zpětně napíše dalším vývojem poučený historik. Pro mě takovým momentem v historii Pražského povstání byla noc z 5. na 6. května 1945, kdy se nejenom povstalecké vedení, ale hlavně obyvatelé hlavního města rozhodli, že budou Prahu bránit. Pak už to zase bylo nalinkované. Praha se bránila, poměr sil vyrovnala Buňáčkova divize ROA, ta pak sice zase odešla, ale povstalecké jednotky se udržely, takže boj nakonec skončil kompromisem přijatelným pro obě strany. A objevy nebo přínosy? Chtěl jsem hlavně vytvořit svůj obraz bojující Prahy, přičemž nejhůř se rekonstruovaly právě vojenské události. Naprosto zoufale mi tehdy chyběly prameny z německé strany. Dnes už

jsem na tom podstatně lépe, i když heuristika samozřejmě s ohledem na ničení písemností nemůže být tak kompletní, jako kdyby se popisovaly vojenské operace z počátečního období 2. světové války.

Jak vlastně vznikalo tvé souhrnné dílo?

Podle klasického pravidla: čím víc o něčem víš, o to hůře se to pak píše. Základním hybatelem se stal Ivan Šedivý, jenž mě oslovil s nabídkou, zda bych nenapsal knížku pro novou ediční řadu, kterou zakládal pro Nakladatelství Lidové noviny. Požadovaný rozsah byl rozumný, takže už dopředu bylo jasné, že cca 40 % materiálu, jež jsem si za ta léta nastřádal, můžu nechat ležet v krabicích. Druhou důležitou postavou se stal kamarád Lubor Václavů. Jako odborný redaktor mě důrazně upozorňoval na všechna slabá místa, ať už se jednalo o opakování, zbytečnou vatu anebo pasáže, v nichž bylo žádoucí zlepšit argumentaci. Nechci zacházet do superlativů, ale řekl bych, že jsem v tomhle ohledu ještě šťastně zachytil vrchol české nakladatelské éry.

Vrátil by ses rád ještě k nějakému tématu z povstání?

Nevím, teď příležitostně sbírám materiál jenom k tomu, co se dělo na jihu Prahy, tedy v oblasti, kde už deset let bydlím. Opět je to především z pohledu vojenských dějin. Myslím, že téma Pražského povstání by potřebovalo zase nové historiky. Trvalo sice krátce, ale přesto šlo o epopéj bojujícího města, které vedle vojáků potřebovalo mít i fungující tyl. Beru to tak, že pokud si mladší historici této dimenze všimnou, tak pak třeba vznikne práce o zdravotnické službě v průběhu povstání, jež byla hodně důležitá, anebo materiálová studie o dětech či ženách v Pražském povstání. To říkám bez ironie, protože květnové boje, kterými vrcholila nacistická okupace, byly pro další vývoj české společnosti hodně formativní.

PhDr. Stanislav Kokoška, Ph.D. (nar. 1959), vystudoval historii na Univerzitě Karlově v Praze a zaměřuje se na české a československé dějiny v letech 1938–1945. Postupně působil ve Státním ústředním archivu v Praze (1982–1990), Historickém ústavu Armády České republiky (1990–1999), od roku 1999 je zaměstnancem Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a od roku 2013 také Ústavu pro studium totalitních režimů. Je autorem desítek studií v odborných periodikách a sbornících, autorem či spoluautorem řady monografií, sborníků, edic dokumentů a slovníků, z nichž nejznámější je *Praha v květnu 1945. Historie jednoho povstání* (Nakladatelství Lidové noviny 2005). Jeho poslední velkou prací je edice dokumentů *Obrana národa v dokumentech 1939–1942* (ÚSTR 2017 a 2018).

Podílel se na výstavních katalozích, výstavách a instalacích *Zemští měřiči v Čechách. Česká kartografická tvorba 16.–18. století* (Vlašim 1989), *České květnové povstání* (Praha 1990), *Letecká válka nad Čechami 1944–1945* (Pardubice 1994), *Atentát. Operace Anthropoid 1941–1942* (Praha 2002) a *Museli pracovat pro Říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války* (Praha 2004) a na dokumentárních filmech *K historii jednoho povstání* (Česká televize 1995), *A-54. Díl 1. Špion, který věděl všechno?, Díl 2. Špion, který vyhrál válku?* (Česká televize 2001), *Nepolapitelný Jan a Smrt pod Třemšínem* (Česká televize 2007 a 2008, cyklus *Neznámí hrdinové*). Za svou odbornou činnost získal Záslužný kříž ministra obrany III. stupně (2002), Čestnou pamětní medaili k 90. výročí vzniku Československé republiky (2009), Pamětní medaili Československé obce legionářské (2010) a Cenu Jana Slavíka (2011).

Máš pocit, že některé prameny byly doposud opomíjeny či zůstaly nevyužity?

Hodně si uvědomuji, že k dějinám protektorátu máme k dispozici málo pramenů soukromé povahy, jako jsou deníky, korespondence atd. Souvisí to samozřejmě s tím, že archivní systém je nastaven tak, aby v první řadě zachraňoval úřední písemnosti. To vidím jako jeden z limitů, protože pokud se budeme bavit o válečném prožitku, jenom těžko lze tento deficit nahradit pozdějšími vzpomínkami. Memoáry jsou totiž hlavně vnitřním dialogem, který jejich autor vede se svojí původní minulostí. Na druhou stranu musím veřejně pochválit českou digitální knihovnu, jež postupně zveřejňuje nepřehledné množství novin a dobového odborného tisku. Nám „gollovským pozitivistům“ se dneska s oblibou předhazuje, že věříme pouze úředním pramenům. Není to pravda, v proseminářích jsme se učili pracovat nejenom s oficiálními akty, ale i se vzpomínkami, dobovou publicistikou, uměleckou literaturou anebo v případě archeologů experimentálně třeba i se sekeromlatem, tedy prakticky se vším, co dokáže přiblížit minulou dobu. Velice rád bych se přesvědčil, že i dnešní moderní věda, která se snaží zaujmout neortodoxními názory, je schopna v běžné praxi pracovat s takovou šíří historických pramenů.

Neláká tě zpracování „druhého života“ povstání, tak jak bylo vní-

Stanislav Kokoška na sympoziu *Válečný rok 1943 v okupované Evropě a v Protektorátu Čechy a Morava* (2013)
Foto: ÚSTR

máno v průběhu dlouhého období, jež uplynulo od jeho vypuknutí?

O něco podobného jsem se pokusil v jedné studii, ale z pohledu recenzentů jsem si nedostatečně osvojil metodu Jana Assmanna a Pierra Nory. Pro mě to bylo užitečné, protože jsem si ujasnil, že jako historik klasického stříhu se mám zajímat především o komemorace, které následovaly bezprostředně po skončení 2. světové války. Tehdy v nich byl totiž ještě reálný prožitek, nikoli snaha mít nějakou lepší, pokrokovější historii.

Jako pozitivistický historik si totiž plně vystačím s vědomím, že existují dvojí dějiny: ty, jež se skutečně staly, a pak ty, které k nám promlouvají skrze historické prameny. Nemusím si to tak zpětně komplikovat tím, že nadto ještě existuje třetí forma dějin – politika paměti. Považuji proto za rozumné, aby toto téma řešili historici, kteří se už tou novou érou přímo zabývají. Jenom by měli znát to, co se v květnu 1945 skutečně odehrálo, protože jinak riskují, že jejich rozbor „druhého života“ zůstanou trčet někde na půl cesty.

pd